

TO THE 150TH ANNIVERSARY OF THE ESTABLISHMENT OF WOMEN'S GYMNASIUMS IN DNIEPER UKRAINE

Zhanna Serdiuk

Head of circles of the Odessa regional
humanitarian center of extracurricular
education and upbringing
4, Tinista, Odessa, 65062, Ukraine
szm878@gmail.com

Women of all developed societies have come a long way in fighting for the opportunity to receive an education on an equal level with men. Innovative ideas of progressive-minded people in the Russian Empire, where the lands of Ukraine had been situated in the XIX century, were ignored, reforms in the field of education were slowed down, the attitude of society towards women remained patriarchal - all this delayed for a long time the development of enslaved people, including Ukrainians. However, the demands of the time necessitated the modernization of the state.

The article highlights the process of formation of women's secondary education in Ukraine in the second half of the XIX century, analyzes the legal framework of reforms in education, which often lag behind real life, traces the opening of the first women's secondary schools and public response towards it. The study focuses mainly on the "Regulations on Women's Gymnasiums and Progymnasiums of the Ministry of Public Education" of 1870, which completed the construction of the system of primary and secondary women's education, as well as opened the way for women to professional pedagogical activity.

Key words: women's education, secondary school, women's gymnasium, legal acts, educational reforms.

Жанна Сердюк

Керівник гуртків Одеського обласного
гуманітарного центру позашкільної
освіти та виховання
вул. Тініста, 4, м. Одеса, 65062, Україна
szm878@gmail.com

ДО 150-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ЖІНОЧИХ ГІМНАЗІЙ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Жінки усіх розвинених суспільств пройшли довгий шлях боротьби за можливість отримувати освіту нарівні з чоловіками. Новаторські ідеї прогресивно мислячих людей в Російській імперії, де знаходились у XIX ст. землі України, ігнорувались, реформи у галузі освіти гальмувались, ставлення суспільства до жінок залишалось патріархальним, – все це надовго затримало розвиток поневолених народів, у тому числі й українців. Проте вимоги часу зумовили необхідність модернізації держави.

У статті висвітлено процес становлення середньої жіночої освіти в Україні у другій половині XIX ст., проаналізовано нормативно-правову базу реформ у галузі освіти, які часто відставали від реального життя, простежено відкриття перших жіночих середніх шкіл та

реакцію на них громадськості. Головна увага у дослідженні відводиться «Положенню про жіночі гімназії та прогімназії міністерства народної освіти» 1870 р., що завершило побудову системи початкової та середньої жіночої освіти, а також відкрило жінкам шлях до професійної педагогічної діяльності.

Ключові слова: жіноча освіта, середня школа, жіноча гімназія, нормативно-правові акти, освітні реформи.

В умовах розбудови та реформування сучасної системи освіти в Україні, появи нових освітніх моделей та відкритті навчальних закладів різних форм власності варто актуалізувати вітчизняний досвід у зазначеній сфері та врахувати традиції виховання дітей.

Український народ за відсутності власної держави був змушений дотримуватися правил та норм встановлених російським імперським урядом. Готовність та прагнення суспільства до змін, зустрічали опір та заборони з боку державних структур. Особливо гостро це відчувалося при спробах отримати доступ до знань широким суспільним верств, зокрема, жінок. Державний механізм надто повільно реагував на потреби часу та вимоги суспільства. Підготовлені демократичними чиновниками освітні проекти, засновані на новаторських педагогічних ідеях не отримували дозволу на реалізацію через інертність влади та небажання змін. Зрештою, уряд був змушений піти на поступки. Повільні та суперечливі реформи другої половини XIX ст. супроводжувалися затвердженням нових законопроектів, розробкою різних положень, внесенням до них змін та поправок. Найпрогресивнішим з усіх нормативних документів стало «Положення про жіночі гімназії та прогімназії міністерства народної освіти», прийняте у 1870 р. У зв'язку з цим можна стверджувати, що 150 років тому в Україні була побудована система державних початкових та середніх жіночих закладів освіти, що позитивно вплинуло на зміну ставлення до жінок як уряду, так і суспільства загалом.

Дослідники історії середньої жіночої освіти в Україні за відправну точку приймають 1764 р., коли у столиці Російської імперії при Воскресенському монастирі був заснований Смольний інститут для виховання дівчат шляхетного походження. Це був перший громадський навчальний заклад, де навчались як дворянські, так і міщанські дочки (все ж за різними програмами та на різних половинах будівлі), який залишався єдиним понад 30 років. У 1803 р. було започатковано проект імператриці про заснування інститутів шляхетних дівчат у губернських містах. В Одесі подібний заклад почав діяти з 1828 р. [1, с. 30-31]. Цілком очевидно, що, як закриті навчальні заклади, ці інститути не могли задовольнити зростаючих потреб суспільства в жіночій освіті. Доступ до отримання будь-якої освіти для жінок був надзвичайно обмеженим або ж і зовсім неможливим через відсутність необхідної кількості навчальних закладів та коштів на домашнє навчання. Та й саме суспільство, консервативне та матеріалістичне, зіпсоване кріпацтвом та бюрократизмом, не бажало змінювати статус жінки - «...у якій шукали лише або економку, або ж одаліску» [6, с. 827]. Жінки, які намагалися протестувати проти такого стану речей, змушені були терпіти осуд та переслідування у суспільстві.

До середини XIX ст. в Україні діяли переважно два типи жіночих навчальних закладів, це:

– приватні жіночі пансіони, які стали важливим етапом формування системи жіночої освіти. Вони виявили зацікавленість значної частини суспільства у забезпеченні жінок середньою освітою; продемонстрували педагогічні та економічні переваги організованої освіти над домашньою; підготували громадську свідомість до сприймання ідеї організації відкритих всестанових жіночих навчальних закладів;

вплинули на формування серйозного ставлення влади до проблем професійної підготовки педагогічного персоналу жіночих навчальних закладів. Пансіони існували майже в кожному містечку середньої величини. Характерними рисами перших жіночих пансіонів, на відміну від монастирських навчальних закладів, які виховували сувору релігійність і покірну, були «благородність», «світськість» і «безтурботність» їх навчально-виховного спрямування. За висловом польського політика та освітнього діяча Гуго Колонтая, там виховували «комедіянтток» і «танцюристток» [3, с. 170]. Навчання в пансіонах було спрямоване на робітничі верстви населення. Активну діяльність в Україні приватних пансіонів можна простежити в першій третині XIX ст. В період 1834 - 1857 рр. через значні порушення уряд обмежував їх відкриття. А в другій половині XIX ст. популярність пансіонів знизилась через конкуренцію з жіночими інститутами, гімназіями та прогімназіями. Проте вони зберегли своє значення навіть і на початку XX ст. в тих невеличких містах, де не було інших жіночих середніх шкіл;

– інститути шляхетних дівчат, що стали першими осередками суспільного жіночого виховання в Російській імперії, їх діяльність було започатковано на межі XVIII – XIX ст. На терені Наддніпрянської України діяло п'ять таких закладів (у Харкові, Полтаві, Одесі, Керчі, Києві), які належали до найстаріших у Російській імперії. Діяльність інститутів ґрунтувалася на засадах, визначених ще при їх заснуванні. Найголовнішими з них були становий склад учениць і закритий характер їх виховання. Ці принципи були підтвержені Статутом жіночих навчальних закладів відомства імператриці Марії, ухваленим у 1855 р. Дівочі інститути, засновані в Україні в період 1812-1836 рр., були своєрідним засобом соціального захисту дворянства. Це підтверджується правилами прийому дівчат (вакансії надавалися дітям незаможних спадкових дворян), наявністю казеннокоштных місць і різного роду стипендіаток. Заснування пансіонів та інститутів створило альтернативу домашній освіті, доступній лише найбагатшим представникам суспільства [3, с. 171].

Під тиском громадськості з березня 1856 р. імператор Олександр II розпочав облаштування в губернських містах жіночих шкіл, наближених за курсом викладання до чоловічих гімназій з метою вдосконалення системи народної освіти та забезпечення потреби у навчанні осіб обох статей всіх верств суспільства. Рішення про відкриття жіночих шкіл обґрунтовувалось необхідністю завершити систему народної освіти, а також забезпечити потреби всіх верств населення та обох статей. У той самий час професор М.О. Вишнеградський розробив проект нового типу жіночого училища. 19 лютого 1858 р. його було подано на розгляд Олександрю II, далі – Раді жіночих навчальних закладів. І нарешті 19 квітня того самого року у столиці імперії відкрилось перше семикласне жіноче училище нового типу, яке назвали «Маріїнським». Після закінчення училища дівчата отримували звання «домашньої вчительки» та можливість самостійно заробляти собі на життя. Відразу почали надходити клопотання від батьків про заснування подібних училищ в інших містах. Усі вони утримувались коштом відомства закладів імператриці Марії та були підвітні принцу П. Ольденбургському [1, с. 31]. Проте нові заклади не могли вмістити усіх бажаючих отримати освіту. Освітні запити жіноцтва не були задоволені повністю внаслідок недостатньої кількості шкіл, прагнення населення надати освіту насамперед хлопцям та платного навчання [2, с. 10-11].

У 1860 р. було затверджене «Положення про жіночі училища відомства Міністерства народної освіти», яке змінило діючі правила. Училища передали у відомство Попечителів навчальних округів та дозволили засновувати в містах, де була

можливість забезпечити їх діяльність за рахунок громадських або приватних внесків. Заклади були відкритого типу, тобто для учениць, які щодня приходять на заняття. Метою було дати ученицям таку релігійно-моральну та розумову освіту, якої потребує майбутня дружина та мати сімейства. Училища залежно від курсів наук поділялись на два розряди з різним терміном навчання: 6 років для училищ першого розряду та 3 роки – для другого. Заснуванню всестанових відкритих жіночих училищ Міністерства народної освіти сприяли два основні фактори – громадська ініціатива, громадські кошти та безоплатна праця вчителів, які співчували справі жіночої освіти [7, с. 831].

На хвилі масштабних реформ другої половини XIX ст. посилювався рух за відкриття нових неповносередніх і середніх загальноосвітніх шкіл. Нововведення охопили початкову, середню, вищу освіту. Зокрема, реформа середньої освіти регламентувалась прийнятим у 1864 р. «Статутом гімназій і прогімназій» [4, с. 168]. Встановлювались класичні й реальні гімназії із семирічним терміном навчання, а також класичні й реальні прогімназії (замість повітових училищ) – неповні середні навчальні заклади, програма яких дорівнювала першим чотирьом класам гімназій. Гімназії і прогімназії були окремо чоловічими і жіночими. Поступово і в українських губерніях відкрилися чоловічі й жіночі гімназії, реальні й комерційні училища, спархціальні школи. Перша жіноча гімназія (Фундуклівська) в Україні почала працювати у 1859 р. в Києві [7, с. 143]. У 1869 р. була заснована громадська жіноча гімназія в Одесі, яка отримала право носити ім'я імператриці Марії [9, с. 18].

З метою довершення освітніх реформ у галузі жіночої освіти у 1870 р. було затверджене «Положення про жіночі гімназії і прогімназії міністерства народної освіти», яке суттєво розширило права жіноцтва [8, с. 3].

Положення 1870 р. містило суттєві позитивні нововведення. Зокрема, основоположним принципом структури жіночих гімназій була їх відкритість для представниць усіх станів суспільства різних віросповідань [4, с. 197].

Також у документі, на відміну від попередніх, вперше не зазначалась традиційна мета жіночої освіти виховати слухняних дружин та гідних матерів. Ймовірно, його автори спробували розширити призначення та задачі жіночих освітніх закладів, сферу соціальної значущості жіночої освіти загалом [4, с. 197]. У зв'язку з цим суттєвою позитивною рисою Положення 1870 р. було розширення безпосередньо сфери жіночої педагогічної праці, виведення її поза межі початкової народної школи. На відміну від попередніх правил, новий документ чітко визначав, що *«у прогімназіях та в трьох молодших класах гімназій викладання слід доручити переважно, де є можливість, особам жіночої статі»* [8, с. 30]. Це було, по суті, першим офіційним дозволом жінкам викладати у середніх жіночих навчальних закладах. Загалом нововведення відкривали жінкам широкі можливості для різноманітної педагогічної діяльності.

За новими правилами жіночі училища I розряду перейменувалися в жіночі гімназії з терміном навчання сім років, а II – у жіночі прогімназії з терміном навчання три роки. Ці навчальні заклади утримувалися на кошти земства та міських громад, а державне фінансування не перевищувало 1/10 всього бюджету. Структура жіночих гімназій була побудована за зразком чоловічих закладів, при цьому навчальна програма залишалася більш спрощеною, порівняно із чоловічими. Крім цього, жіночим гімназіям дозволявся варіативний вибір змісту програми, що не допускалось у чоловічих. Зберігаючи в навчальному плані розподіл предметів на обов'язкові та необов'язкові, нове положення надавало викладам більше практичного характеру. Також вводились посади класних виховательок, які мали стежити за гімназистками у позашкільний час [5, с. 1-12].

Крім того, Положення 1870 р. дозволяло прогімназіям (початковим школам) за необхідності збільшувати кількість класів, поступово реорганізуючись у повноцінні гімназії. Дане доповнення мало вирішальне значення для розвитку жіночої освіти в Російській імперії. Отже, новий законодавчий акт створював умови для ступеневого розвитку жіночої освіти, а також стимулював розширення мережі середніх жіночих шкіл.

Крім того, організовувався 8-й (педагогічний) клас з терміном навчання 1-2 роки. Нагороджені по закінченні гімназійного курсу золотою чи срібною медаллю випускниці педагогічного класу отримували дипломи домашніх наставниць [8, с. 49]. Гарний атестат та закінчення педагогічного класу давали звання домашніх учительок. Решта випускниць отримувала права вчительки народних училищ. Навчання в гімназіях і прогімназіях було платним: у гімназіях – 25-35 крб. у рік, у прогімназіях – у 3-5 разів менше. Доньки незаможних батьків звільнялися від оплати. Як правило, сплачували за них товариства допомоги нужденним ученицям, що створювалися в містах. Призначалися стипендії земствами, міськими управами та приватними доброчинцями; створювалися каси взаємодопомоги ученицям. На 1909 р. в Україні діяло 185 жіночих гімназій Міністерства народної освіти Російської імперії (109 з них – приватні), учнівський контингент яких складав 54 330 учениць; прогімназій було 48 з 5458 ученицями [5, с. 1-12].

Можна відмітити і деякі негативні риси, притаманні досліджуваному документу. Зокрема, у сфері управління жіночими навчальними закладами суттєво звужувалися повноваження педагогічних рад, деякі компетенції передавалися окружному навчальному керівництву [8, с. 25-27]. При цьому досить широкі можливості відкривалися для піклувальних рад. Вони могли визначати розміри окладу керівного складу гімназій та прогімназій. Таке повноваження стало вагомим інструментом впливу на життєдіяльність жіночих закладів освіти [8, с. 21-22]. Керівниці гімназій призначалися Міністром народної освіти, а прогімназій – керівником навчального округу, що в цілому сприяло посиленню міністерського впливу на жіночі навчальні заклади. Відновлювався вплив губернаторів на жіночі освітні заклади – вони ставали почесними піклувальниками. Серед обов'язків піклувальника був пошук і виділення коштів на відкриття та підтримку жіночих шкіл [8, с. 8-10].

До негативних рис Положення можна віднести і те, що воно діяло вибірково щодо міністерських жіночих шкіл. У лояльних до імперського уряду губерніях жіночі школи потрапляли під дію нового закону, проте на території Царства Польського Положення не діяло. Такою була національна політика Міністерства народної освіти [4, с. 201].

Отже, Положення 1870 р. являло собою своєрідну запізнілу шкільну реформу. Незважаючи на протиріччя законодавчого акту, загалом він сприяв розвитку системи жіночої освіти. Суспільство гостро потребувало реформ, процеси модернізації набирали обертів, тому імперський уряд попри небажання змушений був реагувати на виклики часу. У сфері освіти таким викликом стали жіночі середні школи як чергова сходинка у боротьбі жінок за рівноправність. Освічена жінка модерного соціуму — це випускниця жіночої гімназії. Гарне знання російської мови та літератури, одна-дві іноземні мови, знайомство з досягненнями світової цивілізації давали можливість для подальшої самоосвіти та орієнтації в навколишньому світі.

Джерела та література:

1. Деревицкий А. Женское образование в России и за границей. Исторические справки и практические указания. – Одесса, 1902. – 78 с.

2. Добровольська В. А. Історія жіночої освіти Півдня України (1901-1910 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Вікторія Анатоліївна Добровольська. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
3. Добровольська В. А. Становлення та розвиток системи жіночої освіти України на початку ХХ ст. // Південний архів. Зб. наук. праць. Історичні науки. – Вип. VIII. Херсон: Видавництво ХДПУ, 2002. – С. 169-171.
4. Днепров Э. Д., Усачева Р. Ф. Среднее женское образование в России. – М., 2009. – 281 с.
5. Королевська Ю.Ю. Система жіночої освіти в Південній Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ri-urbanhistory.org.ua/library/korolevska/sistema_zhinochoi_osviti.pdf (дата 24.11.20). – Назва з екрану.
6. Острогорский В.П. Двадцатипятилетие женских гимназий // Вестник Европы. – 1883. – Кн. 4, апрель. – С. 826-838.
7. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х – початок ХХ ст.): нариси. – К., 1991. – 384 с.
8. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения, с последовавшими с 1870 г. изменениями и дополнениями / Сост. М.Родевич. – СПб, 1884. – 238 с.
9. Сердюк Ж.М. Повсякденне життя жіночих гімназій Одеси кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Ж. Сердюк: наук. видання. – Одеса, 2014. – 92 с.

References:

1. Derevitskiy A., 1902. *Zhenskoye obrazovaniye v Rossii i zagranitsey. Istoricheskiye spravki i prakticheskiye ukazaniya*. Odessa. 78 s. [in Russian].
2. Dobrovols'ka V. A., 2006. *Istoriya zhinochoyi osvity Pivdnyia Ukrayiny (1901-1910 rr.): avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Dnipropetrovs'k*. 20 s. [in Ukrainian].
3. Dobrovols'ka V. A., 2002. Stanovlennya ta rozvytok systemy zhinochoyi osvity Ukrayiny na pochatku XX st. *Pivdennyi arkhiv. Zb. nauk. prats'. Istorychni nauky*, VIII, 169-171. [in Ukrainian].
4. Dneprov E. D., Usacheva R. F., 2009. *Sredneye zhenskoye obrazovaniye v Rossii*. Moskva. 281 s. [in Russian]
5. Korolevs'ka Yu.Yu. *Systema zhinochoyi osvity v Pivdennyi Ukrayini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)*. [online]. Available at: http://ri-urbanhistory.org.ua/library/korolevska/sistema_zhinochoi_osviti.pdf [Accessed 24 November 2020]. [in Ukrainian].
6. Ostrogorskiy V.P., 1883. Dvadsatipyatiletie zhenskikh gimnaziya. *Vestnik Evropy*. Кн. 4, april', 826-838. [in Russian].
7. *Rozvytok narodnoyi osvity i pedahohichnoyi dumky na Ukrayini (X – pochatok XX st.): narysy*. К., 1991. 384 s. [in Ukrainian].
8. *Sbornik deystvuyushchikh postanovleniy i rasporyazheniy po zhenskim gimnaziya i progimnaziya Ministerstva narodnogo prosveshcheniya, s posledovavshimi s 1870 g. izmeneniyami i dopolneniyami* / Sost. M.Rodevich. SPb, 1884. 238 s. [in Russian].
9. Serdyuk Zh.M., 2014. *Povsyakdenne zhyttya zhinochykh himnaziya Odesy kintsya XIX – pochatku XX st.* / Zh. Serdyuk: nauk. vydannya. Odesa. 92 s. [in Ukrainian].

Отримано: 05.12.2020 р.